Кримінально-психологічна феноменологія насильницьких злочинів проти статевої недоторканності дітей

Юрій Ірхін

кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник,
Київське відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7402-3294, e-mail: irxinson@gmail.com

Наведено кримінально-психологічні феномени, які заважають ефективній комунікації з дітьми, до яких учинено злочинне посягання на їх статеву недоторканність, і провідні феноменологічні чинники, які ускладнюють ефективну міжособистісну комунікацію з дітьми в умовах проведення слідчих або оперативно-розшукових дій та судової психологічної експертизи.

Ключові слова: *віктимологічні поведінкові властивості дитини; психосексуальний розвиток дитини; кримінально-психологічна феноменологія; кримінально-сексологічна феноменологія.*

Criminal-Psychological Phenomenology of Violent Crimes Against the Sexual Integrity of Children

Yurii Irkhin

The article presents criminal psychological phenomena that hinder effective communication with children who have been the victims of a criminal violation of their sexual integrity. The leading phenomenological factors that complicate effective interpersonal communication with children in the context of investigative or operational-search actions and forensic psychological examination are presented.

Keywords: *victimological behavioral properties of the child; psychosexual development of the child; criminal psychological phenomenology; criminal sexological phenomenology.*

На правоохоронні органи України державою покладено надважливу функцію збереження дитинства, психічного, фізичного й ментального здоров'я дітей і підлітків, які подекуди, нажаль, стають об'єктами протиправних посягань і злочинних зазіхань з боку кримінально налаштованих дорослих.

Насильницькі сексуальні злочини проти дітей вирізняються з-поміж інших тим, що вони спричиняють надзвичайне психічне травмування особистості, слід від якого залишається майже на все подальше життя дитини. Будь-яке злочинне посягання на статеву недоторканність дитини порушує психосоціальний розвиток особистості й цим руйнує звичний нормальний плин її буття. Саме тому на психологів, як експертів, так і спеціалістів, покладається відповідальне завдання зменшити тягар психічного травмування, який дитина набула внаслідок злочинного посягання.

Наш власний багаторічний досвід психологічних досліджень кримінальних інцидентів, пов'язаних зі злочинними посяганнями на сек-

© Ю. Ірхін, 2025

суальну свободу й недоторканність дітей і підлітків, свідчить про те, що невдало обраний засіб спілкування з дитиною під час проведення слідчих або оперативно-розшукових дій і судових експертиз, здатний завдати ще більшої шкоди дитячій психіці, ніж самий кримінальний інцидент, а також збільшити рівень психологічного травмування, що подекуди стає перешкодою на шляху отримання кримінально-значимої інформації.

Труднощі й ускладнення в міжособистісній комунікації з дітьми й підлітками під час проведення слідчих або оперативно-розшукових дій та судової психологічної експертизи є цілком природним явищем, природною складовою кримінально-психологічної феноменології несформованої особистості дитини й вікових властивостей дитячої психіки.

До найбільш значимих і поширених кримінально-психологічних феноменів, які стають на заваді налагодженню ефективної комунікації з підекспертними особами дітьми, нами віднесено: віктимологічні властивості особистості, властивості психічного і статевого розвитку особистості, властивості психосексуального виховання особистості, особливості й властивості суб'єктів злочинів (дорослих осіб, які вчинюють злочинні посягання щодо дитини або підлітка).

Віктимологічні властивості особистості дитини або підлітка, що стає жертвою злочинно-насильницьких посягань, складає комплекс індивідуально-психологічних та соціально-психологічних якостей і властивостей дитини, який сприяє, спонукає та/або провокує дитину наражатися на сексуально-насильницькі дії щодо себе; виступати в ролі жертви насильницьких сексуальних посягань; наражати себе на злочинні посягання як сексуальний об'єкт.

За кримінальними різновидами патосексуальна віктимність виражається:

- імпліцитно-спонукальною поведінкою, що схвально підштовхує злочинця до сексуально-насильницьких дій;
- відверто провокативною поведінкою, що викликає в злочинця реактивну сексуально-насильницьку активність;
- експліцитно сприятливою поведінкою, що викликає в злочинця потенційну готовність до вчинення сексуально-насильницьких дій і впевненість в успішності власних сексуально-насильницьких дій.

До того ж найбільш цікавим характерним феноменом є те, що в повсякденному житті будь-якої дитини такі форми поведінки є природними й загалом не мають під собою будь-якої віктимної предиспозиції.

З позицій віктимології в будь-якому кримінальному інциденті за участю потерпілої дитини протидіють дві протилежні сили: 1 — сторона захисту дитини як жертви (не могла, не мала змоги, не мала можливості, була нездатною, була неспроможною тощо, тому й не захистилася. Тобто «потенційно не могла, отже й не винна»); 2 — сторона звинувачення дитини як жертви (могла, мала змогу, мала можливість, була здатною і спроможною,

але не захистилася. Тобто «потенційно могла, а отже — сама винна»).

З позицій кримінальної психології й сексології до найбільш вагомих соціально-психологічних детермінант, які зумовлюють специфіку й суто віктимологічну, кримінально-психологічну й кримінально-сексологічну феноменальність ювенальної юстиції, належать такі чинники:

- діти не завжди усвідомлюють соціальний сенс і наслідки суспільно-небезпечних дій, які вчиняють щодо них, унаслідок чого не завжди сприймають кримінальний процес позитивно як захист їхніх інтересів;
- діти фактично є жертвами усвідомлених і вольових дій дорослих, унаслідок чого мають зіпсований і деформований у дебютній фазі розвитку світогляд, а отже, можуть сприймати допомогу їм як вторинну або лонговану насильницьку агресію.

Тому допит або опитування дитини у формальній обстановці є найменш ефективним засобом отримання об'єктивної інформації. Отже, для досягнення ефективності міжособистісної комунікації з дітьми під час проведення слідчих або оперативно-розшукових дій та судової психологічної експертизи слід створювати неформальну (максимально наближену до звичного середовища) обстановку.

Серед соціально небезпечних наслідків злочинів проти статевої недоторканності дітей у контексті віктимологічної, кримінально-психологічної й кримінально-сексологічної феноменології превалюють позбавлення потерпілих дитинства й отроцтва, гальмування особистісного розвитку й зростання, вади психосексуального розвитку; скорочення соціальних перспектив, перепони й завади в освіті, навчанні.

Для особистості дитини й підлітка в локусі кримінального інциденту, пов'язаного із сексуальним насиллям, найбільш небезпечним ризиком є *порушення психосексуального розвитку*: гальмування або припинення природного процесу формування статевого самоусвідомлення (світогляду, статевої ролі в бутті) та психосексуальної орієнтації, усвідомлення себе як члена соціуму в гендерному контексті та власної статевої ролі в бутті, набуття статево-рольових індивідуально-психологічних якостей та формування статево-рольових буттєвих установок.

Ураховуючи зазначені феноменологічні властивості поведінки дітей і підлітків у межах сексуально-насильницьких кримінальних інцидентів, структура психолого-криміналістичного і віктимологічного аналізу самого злочинного ексцесу проти дитини або підлітка має будуватися на інформації, здобуття якої напряму не пов'язане з безпосереднім комунікативним контактом із самою жертвою злочинного посягання:

- причиново-наслідковий зв'язок, що ґрунтується на динамічній системі «поведінка жертви — поведінка злочинця — криміногенна ситуація»;
- індивідуально-психологічні, морально-етичні й соціальні характеристики жертви;

- стосунки, які пов'язують злочинця й жертву;
- ситуації й обставини, що передували злочинному посяганню;
- ситуації й обставини самого злочинного ексцесу;
- передкримінальна поведінка жертви (precrime analysis);
- посткримінальна поведінка жертви (postcrime analysis);
- можливі потенційні та реалізовані актуальні можливості самозахисту жертви;
- можливі потенційні та реалізовані актуальні можливості уникнення злочинного посягання.

Зазначений підхід у здійсненні кримінальних проваджень дає змогу значно зменшити вторинне психологічне травмування під час проведення слідчих або оперативно-розшукових дій та судової психологічної експертизи з дітьми й підлітками, які потерпіли від насильницьких сексуальних злочинів.

Урахування зазначених кримінально-психологічних феноменів під час провадження процесуальних дій дає змогу ефективно долати наявні проблеми й недоліки застосування традиційних методів комунікації під час проведення слідчих або оперативно-розшукових дій та судової психологічної експертизи з дітьми, що загалом ґрунтуються на природних психологічних явищах, які можуть потенційно ускладнити розслідування кримінальних правопорушень у сфері злочинних посягань на статеву свободу і недоторканність дітей.